

A KULTÚRA EMBERE ÉS TÁRSADALMA

Előszó egy Társadalomtudományi Doktori Iskolához¹

Hidas Zoltán

hidas.zoltan@btk.ppke.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2024.4.1

Az első szó a köszöneté, amiért a *Jel-Kép* szerkesztősége lehetővé teszi a Pázmány Péter Katolikus Egyetem most induló Társadalomtudományi Doktori Iskolájának a bemutatását, befogadva annak a műhelykonferenciának az anyagát, amely az alapítás nyitóeseménye volt 2024 őszén.

Hivatása szerint egy doktori iskola a tudományos munka legmagasabb szintű egyetemi helye – ilyen fórum alapítása mellett az akadémiai világban így nem szükséges érvelni. De magától értődő gondolatok felidézése is új indíttatás lehet minden új helyzetben, és a tudományosság legújabb alakulása új helyzetet hozott. A társadalomtudományok egyre több adatot halmoznak fel és kezelnek, és közben a tevékenységük – a világműködés üzemszerűvé és tömegessé válása közepette – egyre üzemszerűbbé és egyre tömegesebbé válik. Áradnak a kutatási eredmények, egyre több társadalmi jelenségről egyre többet tudunk, és mégis könnyen keletkezik az a benyomás, hogy a válaszok mögött a kérdéseink mentek feledésbe, a részletek pedig eltakarnak valami egykor keresett, vélt, látott, elfelejtett, kitörölt vagy akár feladott egészet vagy legalább horizontot.

Az egészre vonatkozó kérdés természetesen nem a szaktudományok ügye, legfeljebb valamilyen filozófiáé. A tudós önkorlátozás a vilájelenségek belső összefüggéseire belső magyarázatokat keres: a történetit történetivel, a természetit természetivel okolja meg, és eljárásait a tudományos racionalitás szellemében dolgozza ki. Időközben azonban egyre több kétség merült fel a tisztának akart emberi ésszerűséggel és a vele társított haladással kapcsolatban, és Niklas Luhmann egyenesen a felvilágosodásról való felvilágosodás hatványozott reflexivitását javasolta, a maga részéről a funkcionalitás rendszerszerű elve jegyében, rendszerek és környezetük megkülönböztetése alapján (Luhmann 2010). Csakhogy nemcsak az ész, hanem a rendszer és a funkció fogalma és valósága is egyre alapvetőbb kérdésekhez vezet, és még a metafizikai alapokról való gyakori lemondás is metafizikai döntés. A kérdéseinket a vilájelenségek számunkra való jelentősége szervezi, így Kant filozófiára vonatkozó alapkérdése az egész embervilágra átvihető: „Mi az ember?” (Kant 1974: 126)

Az alapító döntésekről érdemes tehát számot adni egy új intézmény születésekor, ezek a döntések pedig azokat a kategóriákat, vagyis szellemi támpontokat érintik, amelyekre az Iskola épül. Ami az első magyar katolikus társadalomtudományi doktori iskola ilyen döntéseit illeti: a társas világban emberi cselekvések, kapcsolatok, intézmények és szerkezetek vannak és

¹ A Pázmány Péter Katolikus Egyetem új doktori iskolája, a Társadalomtudományi Doktori Iskola 2025 őszén indítja el a posztgraduális képzést. Az iskoláról és a képzésről: <https://btk.ppke.hu/tarsadalomtudomanyi-doktori-iskola>.

történnek, amelyeket alapvetően emberi eszmék és érdekek hívnak életre, mozgatnak, tartanak fenn, rendítenek és szüntetnek meg. A képzési és kutatási program a társadalmi valóság legfőbb összetevőinek a vizsgálatára irányul: társadalmi szerkezetekre, intézményekre és a kultúrára, mindezek keretei közt pedig a társas viszonyokban cselekvő emberre, aki alakítja és hordozza a mindenkori társadalmi rendet (Hidas 2018). Mindennek alapja a kultúra emberének gondolata, amely évszázadok alatt teológiai és filozófiai programokban bontakozott ki. Az ember világhoz való elméleti és gyakorlati viszonyulása a legkülönbélebb társadalmi jelenségekben ölt alakot. Az ember individuális társas lény, akinek számára a világ nem csupán adottság, hanem feladat, és aki nem egyszerűen hasznosságokat mérlegelve viszonyul a világához, hanem értelmi jelenségekkel szembesülve cselekszik.

Későbbi társadalomelméletek a kommunikáció és a rendszerszerűség jelentőségét hangsúlyozzák jobban, legújabbán pedig a hálózatoság modellje nyer teret. De a megközelítésmódtól függetlenül minden szociológiai megismerés a differenciálódott újkori világ legfőbb társadalmi szféráira – amilyen a gazdaság, a politika, az oktatás, a tudomány, a vallás, a média stb. – irányul. A bennünket körülvevő világ az elsődleges életvilágunktól, azaz Magyarországtól, a Kárpát-medencétől Európán át a nyugati világ egészéig tágul. A számunkra természetes horizont így a modern nyugati világ, amelyet kulturálisan a zsidóság és a kereszténység, az ókori görögség és rómaiság, valamint a felvilágosodás határoz meg. Ezeknek a keretei között születtek meg és bontakoztak ki az életünket ma is meghatározó szellemi, materiális és intézményi rendek, amilyen a modern tudomány, a kapitalista gazdaság, a formális jogrend, a demokratikus állam, a nemzeti és nemzetek feletti intézményesültség (Weber 2007).

A tematikus lehetőségek ennek megfelelően a társas kapcsolatoktól kezdve, adott csoportok, társadalmak és kultúrák vizsgálatán át a különböző társadalmak közti kapcsolatokig terjednek. Mindezek nélkülözhetetlen vizsgálati útja a szinkron és diakron társadalmi összehasonlítás. Mivel pedig a sajátosságaink megismerését a sokrétű összehasonlítás teszi megalapozottá, így a kör – a szociológia kezdeteitől fogva – más társadalmi-kulturális világok megismeréséig tágul. Ehhez a sokrétűséghez az elméletek és az empirikus – kvantitatív, kvalitatív és történeti – módszerek sokaságával érdemes közelíteni, hogy az aktuális problémafelvetésekből kiindulva a mai ember számára releváns, tudományosan megalapozott eredményekhez és következtetésekhez jussunk. Az empiria nem lehet meg elméleti keretezés nélkül, az elméletnek pedig empirikusan telítettnek kell lennie.

A már most is zajló kutatások ezek szellemében olyan területeket vizsgálnak, amilyen pl. a magyar és európai társadalomszerkezet és társadalomtörténet, a társadalmi-kulturális identitás és emlékezet, az összehasonlító kultúra- és politikakutatás, a vallásosság mai jelenségei, a kommunikációs és mediális viszonyaink és azok társadalomalakító hatása. Így formálódnak a képzési program kiemelt területei: összehasonlító társadalom- és kultúrakutatás, társadalomtörténet, társadalomelmélet, társadalmi intézmények és rendszerek, a kommunikáló és önmagát megjelenítő társadalom. Mivel a világkép, a vallás, a személyes és társas identitás a hétköznapi életvilágot (Schütz – Luckmann 2003) és a társadalmi szerkezeteket szervező tényezők, témánk a kultúra a maga sokrétű társadalmi hatásaiban és meghatározottságaiban.

A társadalmi különbségek és egyenlőtlenségek mellett meghatározó kérdés, milyen tényezők biztosítják a társadalmi összetartozást. Közösség és szabadság, hagyomány és alakítás, társas felelősség és személyes szuverenitás feszültségterében zajlik a mindig is társas kapcsolatokba és intézményesített rendszerekbe kapcsolódó egyéni élet. Mindezek szemléleti alapja a közjó, a szolidaritás és az egyénnek tekintett személy szabadságának nyugati veretű gondolata. Ennek antropológiának része az a dimenzió, amelyet – az újkorban gyakran a lemondás és az elutasítás gesztusával – transzcendenciának nevezünk. Ezt az élet- és kultúraformáló dimenziót, amely vallásként jelentkezik, számunkra a bibliai zsidó és keresztény hagyomány nyitja meg, szekularizált viszonyok között is (Taylor 2007).

A feladat az emberről, a közösségről való gondolkodás a nagy jelenkori átalakulások között, amelyek megértésre és magyarázatra várnak. A számunkra jelentős kérdések vizsgálatának része az is, hogy újra át kell gondolnunk a helyünket olyan technikai eszközökhöz való viszonyban is, amelyeket mintha éppen magunk fölé emelni készülnénk. Ha a médiumok Marshall McLuhan szerint az ember kiterjesztései (McLuhan 1964), akkor itt is az a kérdés, hol húzódnak a határai annak a lénynek, aki végeesség és végtelenség szellemi feszültségében éli az életét – mert Hegeltől tudjuk (Hegel 1981: 93. §), hogy van rossz végtelen is, amelyben az eljárások végtelen ismétlése soha nem ér el a végtelenig.

*

Az első, önmeghatározó összejöveten az Iskola törzstagjai és a képzésre készülő hallgatók, vagyis egy formálódó tudományos közösség (Polányi 1997) tagjai adtak elő a program néhány témájában. Ezek közül mutatunk be olyanokat, amelyek a *Jel-kép* vonzásába tartoznak. A tágan értett szociológia mindig kultúratudomány, ahogy Max Weber ennek a körét máig hatóan vázolta (Weber 1998). A kultúra a cselekvésekkel összekapcsolódó jelentések szövevényes, folyamatosan alakuló és új jelenségekkel gyarapodó világa, amelyben az ember eligazodást keres: az életvitelében (lásd Bögre Zsuzsanna írását), a médiumok valóságteremtő világában (lásd Andok Mónika, Fenyvesi Judit és Dornics Szilvia tanulmányait), az emberi bensőben (lásd Polgár L. Csenge és Baranyi Panna írásait), és még a külső térben is önmagunkban mozgunk (lásd Kocsis Viktória tanulmányát). Mindezt annak bemutatása vezeti be, hogy milyen úton jutottunk idáig a kultúráról való gondolkodásban.

Irodalom

- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1981) *A filozófiai tudományok enciklopédiája I. Logika*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hidas Zoltán (2018) *Törékeny értelmvilágaink. A világalakítás rendje és szabadsága*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kant, Immanuel (1974) Pölitz-féle metafizikai előadások. In uő (1974) *A vallás a pusztaság és határain elül és más írások*. Budapest, Gondolat Kiadó. 123–128.
- Luhmann, Niklas (2010) *A modernség megfigyelései*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- McLuhan, Marshall (1964) *Understanding Media. The Extensions of Man*. New York, McGraw-Hill.
- Polányi Mihály (1997) *Tudomány és ember. Három tanulmány*. Budapest, Argumentum – Polányi Mihály Szabadelvű társaság.
- Schütz, Alfred – Luckmann, Thomas (2003) *Strukturen der Lebenswelt*. Konstanz, UVK.
- Taylor, Charles (2007) *A Secular Age*. Cambridge, Harvard University Press.
- Weber, Max (1998) A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In uő (1998) *Tanulmányok*. Budapest, Osiris. 7–69.